

W kręgu motywów mariologicznych Kuźminy-Karawajewej (Matki Marii)

Wanda Laszczak

Motywykę maryjną spotykamy w całej twórczości autorki *Rosyjskiej równiny*. Z estetyczno-filozoficznego punktu widzenia obraz Bogarodzicy jest dla niej ważny, pozwala na konstruowanie istotnych konceptów myślowych, własnego, częstokroć bardzo oryginalnego sposobu patrzenia na świat, na człowieka, na kosmos. Do Jej obrazu nawiązuje pisarka zarówno w liryce (np. cykl *Szata Matki Boskiej — Покров*, wydany w tomie *Wiersze — Стихи*, który ukazał się w 1949 roku), poezji epickiej (*Pięćdziesiątnica — Духов День*, poemat wydany w 1947 roku), jak i w rozprawach o charakterze filozoficzno-religijnych (np. *O naśladowaniu Matki Bożej — O подражании Богоматери*, ukazała się w 1939 roku).

Obraz Maryi w liryce Kuźminy-Karawajewej, zwłaszcza wspomnianego cyklu, zachowuje swój oczywisty związek z tradycją ludową, która wyposaża Bogurodzicę w cechy opiekuńczej matki, skutecznej powierniczki trosk ludzkich, gospodyni czuwającej nad całą przyrodą i życiem w chłopskiej zagrodzie. O folklorystycznym wizerunku Maryi w życiu prawosławnych polska badaczka pisze tak:

Lud rosyjski wyposażył Matkę Boską we wszystkie przymioty dobrej Gospodyni, przejawiającej nieustanną troskę o całe swoje ziemskie gospodarstwo, o dobry urodzaj, o stan zasiewów i upraw, o sprawiedliwy podział zebranych płodów. W legendach przedstawia się ją jako wędrującą po polu i prostującą połamane przez burzę zboże, to zbierającą na łące miętę czy kłosy na ściemisku¹.

Komunikat poetycki Skobcowej również niesie taką wiarę w macierzyńską obecność Maryi przy człowieku, w Jej nieustanną troskę o niego:

¹ E. Małek: *Motywy maryjne w folklorze rosyjskim*. W: *Sacrum w literaturach słowiańskich*. Red. J. Gotfryd, P. Nowaczyński. Lublin 1997, s. 82.

Как птица птенцов стережёт,
 Как недра земельные — севы, —
 Так нас омофор бережёт
 Крылатой и огненной Девы².

Jednocześnie ów komunikat nastawiony jest na szukanie związku z rzeczywistością transcendentną, która pozwala rozpoznawać i gloryfikować tajemnicę godności Maryi, wyrażającej się w Jej pokorze, służbie życiu i zbawieniu, mądrości, która w postawie *fiat* niczego nie docieka, o nic nie pyta. O takiej Maryi Erhart Kästner, przy innej okazji, powiedział: „A więc jest Maryja-Sophia glinianym dzbanem wykonanym z mułu ziemi, całkowicie po brzegi wypełnionym Bożą Mądrością”³. W Niej — jak głosi poniższy fragment jednego z wierszy Skobcowej — ludzkość otrzymała *Hodegetrię*, dobrą Przewodniczkę po drogach wiary, wskazującą kierunek ziemskiej wędrówki od stanu egzystencjalnego chaosu i pustki do istnienia antropologicznie i ontologicznie przemienionego:

Над тварью, в вечности возносится Покров, —
 Над тварным тлением в своей предвечной славе, —
 И собирает Мать к себе земных сынов,
 И материнскую о них тревогу правит.

Земля владычица, невеста из невест,
 Мать матерей, — всё тихо и всё просто:
 Сын человеческий воздвиг над миром крест, —
 Нам меч дала Ты обоюдоострый.

Со дна, из пропасти, от тленья, от гробов, —
 До глубины небес и до хрустальной сферы,
 Сын в Матери открыт, и Мать в путях сынов
 Навек открыла нам Покровом тайну веры.

Крест Сына Божьего, — он миру острый меч,
 Пронзенная мечом, земля стенает, — мать.
 Крест Господа, — как крылья он у плеч, —
 И Мать — всех птиц, всех бурь свободней и крылатей.
 (*Над тварью в вечности возносится Покров*, s. 188)

Na poziomie symboli będących nośnikami centralnych dla myśli Skobcowej idei, takich jak: ziemia, krzyż, miecz obosieczny dokonuje się reinterpretacja ludowego obrazu matki-ziemi. Ziemia, jak łono matki, skorelowana jest

² Е.Ю. Кузьмина-Караваева: (мать Мария): *Покров*. В: Еadem: *Равнина русская. Стихотворения и поэмы. Пьесы-мистерии. Художественная и автобиографическая проза. Письма*. Составитель, автор вступительной статьи и примечаний А.Н. Шустов. Санкт-Петербург 2001, s. 187. Dalej teksty poetyckie cytuję według tego wydania. W nawiasie podaję numer strony.

³ E. Kästner: *Hagia Sophia z Salonik*. „W drodze” 1990, nr 8, s. 41.

u tej poetki nie tylko z funkcją rodzenia, ziemia nie tylko żywi człowieka. Przechowuje ona także w sobie pamięć o śmierci, o nieuniknionej konieczności powrotu człowieka do prochu. Własnego pokrewieństwa z ziemią podmiot liryczny Skobcowej jest świadom, gdy w jednym z wierszy wspomnianego wyżej cyklu *Ziemia* mówi: „Ты и земля моя, ты и сестра мне” (s. 191). Jednocześnie w liryce medytacyjno-filozoficznej (jak pokazuje wyżej przytoczony utwór) ziemi nadane zostało ontologicznie przeciwstawne znaczenie — powiązane z życiem, które się nie kończy. Poprzez proklamowanie objawiającej się w znaku Szaty Matki Boskiej (Покров) mistycznej jedności macierzyństwa ziemi z Macierzyństwem Maryi, poetka wychodzi poza animistyczne wyobrażenia o matce-ziemi tożsamej z Bogurodzicą. W znaku tym, będącym symbolem charyzmatu modlitwy i wstawiennictwa, wyniesiona do chwały nieba *Theotokos*, potwierdza niejako swoją immanentną przynależność do świata ziemskiego i zarazem wskazuje ostateczny cel powołanej do istnienia ludzkości — drogę, która prowadzi ze śmierci do życia.

Kuźmina-Karawajewa była dogłębnie przekonana, że pomiędzy jej narodem, Rosją a Matką Chrystusa istnieje tajemniczy związek. W eseju *O czci oddawanej Matce Bożej (О почитании Богоматери)* podkreśla, że kult Maryi w prawosławnej Rosji świadczy o szczególnym przywiązaniu Rosjan do Matki Chrystusa, o czym w toku dziejów dawali oni wyraz w twórczości ikonograficznej, literackiej, także w życiu codziennym. Mówi:

Русский народ до конца освоил Её, жизненно, в своём быту. В повседневном сознании слился с мыслью о Ней. Существует выражение, что русская земля есть удел Богородицы. Это выражение не является только литературным образом, а отображает какую-то подлинную сущность Русской земли и русского народа. В своей святости и в своей греховности он, в одинаковой степени, не минует Богоматери, встретится с Её образом, примет от Ней или наименование, «что сей есть нашего рода» — как это было со св. Серафимом Саровским, — или принесёт покаяние⁴.

Przekonaniom tym daje pisarka także w sposób artystyczny wyraz w poemacie *Pięćdziesiątnica*. W chwili, gdy utwór powstawał, druga wojna światowa była w toku. Jakiegokolwiek spekulacje na temat jej dalszych losów czy też zakończenia były bezowocne, tym niemniej przed pokusą oceny wydarzeń oraz istniejącego układu sił politycznych, przed przewidywaniami dalszych losów Rosji, Europy i świata mało który z obserwatorów mógł się powstrzymać. Skobcowa nie była więc w tym względzie odosobniona. Nurtujące ją pytanie o przyszłość własnej ojczyzny oraz innych narodów wciągniętych w zbrodnicze działania wojenne znalazło swój oddźwięk i zarazem odpowiedź właśnie w tym poemacie. Tu, przy pomocy alegorycznej wykładni

⁴ Е.Ю. Кузьмина-Караваева: *Почитание Богоматери*. В: *Жатва духа. Религиозно-философские сочинения*. Вступительная статья Г.И. Беневича. Составление, подготовка текстов, примечания А.Н. Шустова. Санкт-Петербург 2004, s. 176.

własnego snu⁵, wieści nie tylko zwycięstwo Rosji, ale nawet nadejście czasu jej przewodnictwa w świecie, spełnienia przez nią providencjalnej w nim roli. Głosili to wcześniej Dostojewski i Sołowiow; torem ich myślenia szła również Skobcowa oraz ta część inteligencji przebywającej razem z nią na emigracji, która była przekonana, iż jej naród, rujnowany w chwili obecnej przez program ateizacji bolszewickiej, stanie kiedyś w duchu braterstwa na czele odnowy świata.

Тебя я знаю, снежной скорби край.
В себе несую твоей весны напевы.
Тебя зову я. Миру правду дай.

Земля — Богоневестной Девы,
Для жертвы воздвигаемый престол,
Сегодня в житницу ты дашь посева

Твоей пшеницы. [...]

Мир люто страждет. Надо к изголовью
Его одра смертельного припасть,
Благославить с надеждой и любовью

На руки взять.

(s. 274)

Rosja — skorelowana w ostatniej zwrotce z atrybutami macierzyńskiej czułości i troski — powtarza wobec umierającej ludzkości gesty Bogarodzicy — tej samej, która od najdawniejszych czasów była czczona jako szczególna opiekunka Rosji, która trwała niezmiennie przy cierpiącym, idącym ciernistą drogą krzyża narodzie i niosła mu miłość niebiańskiej Matki. Trudne „dziś” Rosji, które wymaga ponownie Jej interwencji na płaszczyźnie historycznej i duchowej, skłania Skobcovą do udzielenia zachęty do odwołania się do Jej przemożnej instancji:

Проси, проси и ты получишь власть

И кровь остановить, и снять проказу,
И возвратить ушам оглохший слух,
И зренья помутившемуся глазу.

(s. 274)

Mariologia Matki Marii wyjawia zarówno całą „wyjątkowość” Bogarodzicy, jak i jej „powszechność”⁶. Przypomina, że w prawosławiu była Ona

⁵ W utworze mamy poetycką aktualizację alegorycznego snu autorki, w którym pojawiają się: kogut (Francja), tygrys (Niemcy), szakal (Włochy) oraz niedźwiedź (Rosja).

⁶ W teologii prawosławnej Maryja ujmowana jest jako jedno z wielu stworzeń ludzkich, którego jednak wyjątkowość polega na tym, że jest Ona „obrazem piękna doskonałego”. We-

zawsze czczona zarówno w swoim ziemskim bycie, jak i w chwalebnym życiu, nie tylko jako „Matka Ukrzyżowanego”, lecz także jako „Królowa Niebios”, jako „Matka wszystkiego, co żyje”, i jako „personifikacja Cerkwi”, jako „ludzkie Ciało Chrystusa” i jako ta, która nakryła całą ziemię płaszczem swojej opieki i dlatego lud rosyjski wierzy, że Ona to „matka-ziemia wilgotna” (*мать сыра-земля*).

Niewątpliwie antecedencom owej idei ziemi i Maryi należy upatrywać również w źródłach myśli Dostojewskiego⁷, gdzie, jak pisze Špidlik:

Wielka wilgotna ziemia staje się kosmicznym symbolem nowej Ewy, Macierzyństwa i Życia wszechświata. Dlatego Raskolnikow pochyla się i całuje ziemię, którą splamił przelaną krwią, a Alosza, obejmując ziemię, czuje, jakby się łączył z innymi światami⁸.

Nawiązując do praobrazu matki-ziemi wysławianej w niezliczonych wariantach wszystkich kultur⁹, kontynuując swoisty dialog z rosyjską wyobraźnią ludową, „która stara się łączyć życie ziemi z tajemnicą Matki Bożej”, a w Chrystusie widzieć głównie Syna Ziemi¹⁰, odwołując się do idei ziemi towarzyszącej twórczości Dostojewskiego, Skobcowa zmierza do „ucerkwienia” tego symbolu. Mówi o tym obszernie Bieniewicz w artykule *Мать Мария и Фёдор Достоевский. Святая земля*¹¹. Podkreśla on, że ziemia ma dla nich obojga kilka znaczeń. Po pierwsze, ziemia jest symbolem pierwiastka materialnego, a jedność z ziemią oznacza przede wszystkim pokorę (*смирение*). Oboje są przekonani, że pycha ludzka może zostać przewyciężona jedynie

dług Grzegorza Palamasa: „Bóg naprawdę stworzył Maryję niezwykle piękną. Połączył w Niej części piękna rozdane innym stworzeniom i ustanowił Ją wspólną ozdobą wszystkich bytów widzialnych i niewidzialnych. Albo raczej uczynił z Niej jakby połączenie wszystkich doskonałości Boskich, anielskich i ludzkich, subtelne piękno ozdabiające dwa światy, wznoszące się z ziemi aż do nieba i nawet przekraczające niebo”. Cyt. za: W. Łoski: *Teologia mistyczna Kościoła Wschodniego*. Przeł. M. Szczaniecka. Warszawa 1989, s. 173.

⁷ W powieści *Biesy* Chromonożka, pokutująca ascetka, wypowiada prorocstwo na temat ziemi tożsamej z Matką Boską: „Богородица что есть, как мнишь? — Великая Мать, отвечаю, упование рода человеческого. — Так, говорит, Богородица — великая мать сыра-земля есть, и великая в том для человека заключается радость. И всякая тоска земная и всякая слеза земная — радость нам есть; а как напоишь слезами своими под собой землю на пол-аршина в глубину, то тотчас же о всем и возрадуешься. И никакой, никакой, говорит, горести твоей больше не будет, таково, говорит, есть пророчество”. Ф. Достоевский: *Бесы*. В: *Полное собрание сочинений в тридцати томах*. Т. 10. Ленинград 1974, s. 116.

⁸ T. Špidlik: *Myśl rosyjska. Inna wizja człowieka*. Przeł. J. Dembska. Warszawa 2000, s. 249.

⁹ Por. np.: M. Eliade: *Sacrum, mit, historia*. Wybór i wstęp M. Czerwiński. Przeł. A. Tatarkiewicz. Warszawa 1970, s. 142—156. Zob. też: Г. Федотов: *Мать земля*. В: *Тяжба о России*. Paris 1982.

¹⁰ T. Špidlik: *Myśl rosyjska...*, s. 249.

¹¹ „Вестник Русского Христианского Движения”. Париж—Нью-Йорк—Москва 2000, nr 181, s. 47—62.

przez ukorzenie się do prochu ziemi, gdyż ziemia właśnie leży u podstaw wszelkiego bytu. Z drugiej strony występujący zarówno u Dostojewskiego, jak i u naszej autorki obraz Bogarodzicy tożsamej z matką-ziemią posiada odmienne konotacje. W powieści *Biesy* pojawia się on w zagadkowym prooście Chromonożki: „Богородица — великая мать сыра-земля есть”. U Matki Marii po raz pierwszy wystąpił we wczesnym eseju *Święta ziemia*. Pole semantyczne tych symboli jest różne. U Dostojewskiego, zdaniem Bułgakowa, ma on związek z Sołowiowowską, romantyczną koncepcją Wiecznej Kobiecości, o czym jeszcze w 1914 roku pisał tak:

(Хромоножка) праведна и свята, но лишь естественной святостью Матери Земли... Конечно, Хромоножка, уже как носительница Вечной Женственности, всем существом своим вырастает в Церковь, есть одна из Её человеческих ипостасей, но лишь в природном, близком Её аспекте, как Души Мира, Матери Земли, „богоматери”, но ещё не Богоматери¹².

Bogurodzica jako matka-ziemia wilgotna z powieści Dostojewskiego nie posiada jeszcze w sobie zbawczych mocy. Jak pisze Bieniewicz: „Соединение с этим «мраком», целование такой «земли», очевидно, само по себе не может никого спасти”¹³. Tak właśnie rozumuje Matka Maria. W jej ujęciu ziemia i przyroda same w sobie nie są święte, muszą zostać uświęcone. Ziemia „w swym punkcie wyjścia” jest spowita ciemnością, symbolizuje chaos, transcendując zaś w stronę Boga — uzyskuje status materii przemienionej: „В исходной точке земля — это мрак. В приближении к Богу — святая земля, преображённая плоть”¹⁴ — dywaguje pisarka w eseju *Święta ziemia*. Swoje „przeobrażenie” zawdzięcza ona Bogarodzicy, która uświęciła ją zarówno przyjęciem woli Ojca podczas Zwiastowania, jak i woli Syna podczas Jego Golgoty, odkupiła przez miecz boleści utkwiony w sercu. Dlatego Bogarodzica to Matka-ziemia święta. W pismach z końca lat trzydziestych myśl tę streszcza tak:

Земля Голгофы с водруженным на ней крестом, пронзающим её, земля Голгофы, обогряемая кровью, не есть ли это материнское сердце, рассекаемое мечом? Голгофский крест оружием проходит душу земли — Матери¹⁵.

(О подражании Богоматери, s. 170)

Macierzyńskie serce *Theotokos* odwzorowuje w sobie ewangeliczną „urodzajną glebę”, która, użyźniona Krwią Zbawiciela, przynosi „stokrotny plon” miłości. W ten sposób staje Ona przed oczyma chrześcijańskiej duszy jako

¹² Cyt. za: Г. Беневич. Ibidem, s. 52.

¹³ Ibidem, s. 53.

¹⁴ *Святая земля*. В: *Жатва духа...*, s. 385

¹⁵ *О подражании Богоматери*. В: *Жатва духа...*, s. 170.

figura pokornego macierzyństwa, dążącego do udziału w każdej cudzej „golgocie”. Dzięki tej Bogomacierzyńskiej obecności człowiek sam może kochać i objawiać chwałę Boga, działać na rzecz epifanii niebiańskiej rzeczywistości w świecie, tym samym być sprawcą przeobrażenia ziemi. Specyficznym medium tego przeobrażenia czyni Matka Maria „szaleństwo krzyża” (*юродство креста*) i „szaleństwo miecza” (*юродство меча*)¹⁶. Stanowi ono dla człowieka warunek konieczny wyzwolenia się spod władzy samego siebie ze względu na obiekt miłości rozpoznawany w drugim człowieku. Zapobiega też tragicznej perspektywie duchowego wyjałowienia, życiowego marazmu, moralnej degrengolady. W konstruowanym przez siebie koncepcie Matka Maria posuwa się nawet do stwierdzenia, że wszystko, co nie posiada kwalifikacji naśladowania krzyża i miecza, jest grzechem.

В христианской жизни должно быть не только юродство креста, но и юродство меча, не только распинание себя, но и со-распятие себя, стояние на Голгофе, у подножия каждого человеческого креста.

(*O подражании Богаматери*, s. 175)

[...] всё, что не есть полнота крестоношения, и всё, что не есть полнота мечей, принимаемых в сердце, есть грех

(*O подражании Богаматери*, s. 174)

— przekonuje Matka Maria.

W tym właśnie wyraża się, jej zdaniem, najgłębsza istota Bogomacierzyńskiej zasady ducha ludzkiego. Dzięki niej każdy człowiek może znaleźć w sobie inspirację do podjęcia powszechnej kontynuacji nazaretańskiego *fiat*, a odwzorowując macierzyńską miłość Maryi, przyczynić się do urzeczywistnienia w ziemskim ludzkim życiu mistyki „człekoobcowania”, zdolnego zwrócić świat ku Bogu i przybliżyć Boga do świata. Autorka jest przekonana, iż bez mariologicznego uzasadnienia, idea ta mija się z możliwością nadania ludzkim relacjom pełnego religijno-mistycznego wymiaru. Wypaczonym formom postępowania może przyjść z pomocą jedynie Matka Boga ze swoją świętością i pokorą przeobrażającą całą głębię bytu. Mówi:

Можно прямо утверждать, что подлинное, религиозное отношение к человеку во всём своём объёме, со всеми частными и личными подробностями только тогда и раскрывает себя до конца, когда освящено путём Богаматери, направлено по Её стопам, Ею озаряется.

(*O подражании Богаматери*, s. 170)

¹⁶ Z lansowaną przez nią metodą „szaleństwa krzyża” (*юродство креста*) mało kto się jednak utożsamiał. Pewne pokrewieństwo poglądów znajdujemy w myśli Florenskiego oraz Bułgakowa, którzy także proponowali w swoich pracach filozofię miłości agapicznej. Por. np.: I. Malej: *Agape, czyli chrześcijański wzorzec miłości w tekstach myślicieli rosyjskich z początku XX w.* W: „Musica Antiqua”, T. 14. Bydgoszcz 2006, s. 29—38.

Zaproponowana przez Matkę Marię interpretacja Misterium Golgoty pokazuje ją w roli admiratorki idei Sofii Mądrości Bożej, której człowiek może (i, jak usilnie to podkreśla, powinien) złożyć daninę poprzez eschatyczne „szaleństwo krzyża” Chrystusowego i miecza Dziewicy Matki — jedynej drogi umożliwiającej powrót do utraconej pełni-jedni bytu.

Myśli te wskazują, iż Kuźmina-Karawajewa dostrzega głębokie znaczenie Maryi w wydarzeniach zbawczych, widzi Jej obecność w życiu Jezusa i w dziejach Kościoła, podkreślają, że odkupienie upadłej ludzkości jest dziełem wspólnym Jezusa i Jego Matki. Wcielony Syn Boży i Matka Boża, Dziewica osłonięta Duchem Świętym, stanowią w ujęciu autorki *Ruth* pełnię pierwiastka ludzkiego w niebie, pełnię Sofii¹⁷. Poetka postuluje naśladowanie ich obojga i jednocześnie podkreśla, że ten, kto zechce prawdziwie naśladować Dziewicę Maryję, powinien wiedzieć, że jego duszę przeniknie mieczem bóleści nie tylko krzyż Zbawiciela, ale też krzyże-miecze tych, za których On dał się ukrzyżować. Znaczy to, iż podążający za przykładem Bogarodzicy i korzystający z Jej opieki, chrześcijanie rodzą duchowo Chrystusa w sobie samych i przyczyniają się do rodzenia Jej Syna w bliźnich — sami doświadczają zbawienia i przyczyniają się do zbawienia innych. „Piękno zbawi świat” — mówi Paul Evdokimow — „ale nie byle jakie piękno, lecz to, które pochodzi od Ducha Świętego, piękno kobiety odzianej w słońce”¹⁸.

¹⁷ Szerzej pisałam o tym w: *Życie znaczy kroczyć po wodzie. Studia o Matce Marii*. Cz. 1. Opole, 2007, s. 100—120.

¹⁸ P. Evdokimov: *Kobieta i zbawienie świata*. Przeł. E. Wolicka. Poznań 1991, s. 243.

Ванда Лашчак

В КРУГУ МАРИОЛОГИЧЕСКИХ МОТИВОВ ЕЛИЗАВЕТЫ КУЗЬМИНОЙ-КАРАВАЕВОЙ

Резюме

Образ Богоматери появляется на всех этапах творчества автора *Равнины русской*. Это важный компонент художественного мира поэтессы, при помощи которого она, с одной стороны, выявляет свою причастность к догмам теологии православной и к русской народной традиции, с другой же, решает существенные для своей философско-художественной системы вопросы. Русская земля это „удел Богородицы”, поэтому один из историософических концептов поэтессы строится на пророческой идее, согласно с которой русский „богоносный народ”, охраняемый Покровом Пречистой Девы, принесёт спасение другим, страдающим в военное время народам. Богоматерь Кузьминой-Караваевой вместе со своим Сыном составляют полноту человеческого образа на небе,

полноту Софии. Подражание Ей и Ему должно явить миру ту красоту, которая и спасёт мир.

Главные слова: мариологические мотивы, Елизавета Кузьмина-Караваева, русская поэзия XX века

Wanda Laszczak

MARTYR MOTIFS IN ELIZAVETA KUZMINA-KARAVAEVA'S POETRY

Summary

The image of the Mother of God is one of the most common motifs in the literary output of the author of *Ravnina russkaia*. This leitmotif is used by Elizaveta Kuzmina-Karavaeva to stress the affinities with the Orthodox Dogmatics and Russian national tradition. It is also an important constituent of the poet's artistic and philosophical system. According to one of her prophetic concepts the Russian land is an "appanage allotted to the Birthgiver of God", and the Russian God loving nation, guarded by the robes of the Immaculate Virgin, will bring victory to other suffering nations. The Mother of God, together with her Son, constitute the ideal image of humanity, the ideal of Sophia. Moreover, imitation of God and His Mother can bring the revelation of true beauty which will save the world.

Key words: Marian motives, Elizaveta Kuzmina-Karavayeva, XXth century Russian poetry